

УДК 332.3

DEVELOPMENT OF FARMS IN UKRAINE: WARTIME CHALLENGES AND LAND MANAGEMENT ASPECTS

РОЗВИТОК ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ ТА ЗЕМЛЕВПОРЯДНІ АСПЕКТИ

Titova S. / Тітова С.В.*c.g.s., as.prof. / к.г.н, доц. PhD on geographical sciences, docent**Department of Geodesy and Cartography Geography Faculty**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9250-805X>**Scopus ID: 57219950799***Belytskyi A. / Белицький А.О.***student, 4 year, bachelor/студент, 4 курс, бакалавр**Department of Geodesy and Cartography Geography Faculty**Taras Shevchenko national university of Kyiv,**ave. Akademika Glushkova, 2a, Kyiv, 03127, Ukraine/**Київський національний університет імені Тараса Шевченка**просп. Академіка Глушкова, 2а, м. Київ, 03127, Україна*

Анотація. У статті розглянуто сучасний стан фермерських господарств України в умовах воєнного часу, їхню роль у забезпеченні стабільності аграрного сектору та перспективи розвитку. Розроблено графічну модель, що відображає переваги фермерських господарств порівняно з великими аграрними компаніями в контексті гнучкості та стійкості. Проведено аналіз основних викликів, зокрема впливу воєнних дій на земельні ресурси, інфраструктуру та економічну діяльність фермерських господарств. Особливу увагу приділено землевпорядним аспектам забезпечення функціонування фермерських господарств, зокрема питанням правового регулювання. Запропоновано напрямки подальшого розвитку фермерства, зокрема через модернізацію виробництва, впровадження інноваційних технологій та державну підтримку.

Ключові слова: фермерське господарство, земельні ресурси, аграрний сектор економіки, продовольча безпека, розвиток сільського господарства.

Вступ.

Протягом значного періоду розвитку світової економіки аграрний сектор виступав ключовим чинником, що формував основи економічного зростання. У сучасних умовах постіндустріальний економічний устрій не витісняє повністю аграрну сферу, а, навпаки, створює можливості для її якісного оновлення, орієнтованого на конкурентоспроможність та використання сучасних технологій. При цьому серед багатьох форм підприємницької діяльності у сільському господарстві найбільш інноваційним та здатним адаптуватися до змін ринкових умов залишається фермерське господарство.

Фермерські господарства відіграють важливу роль в економіці України,

забезпечуючи продовольчу безпеку, розвиток сільських територій та ефективне використання земельних ресурсів. Вони стали однією з найефективніших форм господарювання завдяки прямій економічній зацікавленості виробників у результатах своєї діяльності.

Однак початок повномасштабного вторгнення в Україну спричинив суттєві зміни в усіх сферах життя, зокрема й у системі землекористування. Бойові дії призвели до значних руйнувань виробничої інфраструктури, мінування сільськогосподарських угідь, і втрати доступу до земельних ділянок. В умовах воєнного стану фермерські господарства зіштовхнулися з низкою викликів, що ускладнюють їхню діяльність, проте вони продовжують залишатися ключовим елементом аграрного сектору, оскільки завдяки своїй мобільності та здатності до адаптації змогли частково компенсувати втрати в агровиробництві.

Крім безпосереднього впливу війни на сільськогосподарське виробництво, загострилися й проблеми нормативно-правового регулювання використання земель. Зміни в законодавстві, пов'язані з воєнним станом, встановили обмеження у сфері землевпорядкування, ускладнивши процес реєстрації земельних ділянок, зокрема і для ведення фермерського господарства.

Аналіз викликів, з якими зіштовхуються фермерські господарства в Україні під час воєнного часу, та вивчення землевпорядних аспектів, необхідних для їх адаптації та розвитку в умовах воєнного стану, обумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Актуальні проблеми розвитку фермерства як складової частини аграрного сектору в умовах воєнного стану активно досліджуються українськими науковцями. Вплив бойових дій на функціонування фермерських господарств, зокрема порушення логістичних ланцюгів і трансформацію моделей господарювання, аналізує Лисенко А.М. [1]. Питання продовольчої безпеки та необхідності підтримки малого фермерства в кризових умовах розглядає Добрунік Т., Кузнецова О. [2] та інші.

Мета роботи – полягає у проведенні аналізу сучасного стану фермерських господарств в Україні в умовах воєнного часу, визначенні основних викликів їх

розвитку та дослідженні землевпорядних аспектів стабільного функціонування і відновлення аграрного сектору.

Матеріали і методи досліджень. Інформаційною основою дослідження стали звіти Світового банку щодо оцінки потреб у відновленні України [3], аналітичні матеріали Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (FAO) щодо впливу війни на сільське господарство [4, 5], а також офіційні повідомлення Міністерства оборони України щодо безпекової ситуації в аграрному секторі в результаті ведення бойових дій [6].

Метод аналізу – використано для вивчення наукових джерел та статистичних даних з метою дослідження особливостей функціонування фермерських господарств в умовах воєнного стану.

Порівняльний метод – для зіставлення особливостей регулювання фермерських господарств і великих аграрних підприємств у сучасних умовах.

Статистичний метод – для обробки кількісних показників щодо діяльності фермерських господарств і їх впливу на розвиток аграрного сектору.

Виклад основного матеріалу.

Розвиток фермерських господарств в Україні розпочався у 1990-х роках у процесі переходу від колективно-державних форм господарювання до ринкової моделі на основі приватної власності на землю.

Фермерське господарство, згідно із ч. 1 ст. 1 Закону України (ЗУ) «Про фермерське господарство», визначено як форма підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства [7].

Відповідно до даних Інституту економіки та прогнозування Національної академії наук України [8] в країні нараховується приблизно 31 800 фермерських господарств і 3,9 млн особистих селянських господарств, хоча фактична кількість може бути вищою. Середній розмір фермерського господарства

становить від 50 до 100 гектарів, що суттєво перевищує середній розмір ферм у країнах ЄС, де цей показник дорівнює 17,4 гектари.

Фермерські господарства обробляють близько 15% орних земель України, використовуючи як власні, так і орендовані угіддя, та виробляють 8,7% усієї сільськогосподарської продукції країни. Тоді як особисті селянські господарства виробляють 37,4% вітчизняної сільськогосподарської продукції, обробляючи 30% сільськогосподарських земель. Разом фермерські та особисті селянські господарства забезпечують 95% виробництва картоплі, 85% овочів, 80% фруктів і ягід, близько 75% молока та понад 35% м'яса в Україні. Їхні методи виробництва, порівняно з великими аграрними компаніями, відзначаються більшою соціальною та екологічною сталістю, а також орієнтацією на місцеві традиції й практики.

Форма фермерського господарства дозволяє повноцінно реалізувати економічну зацікавленість у поєднанні із раціональним використанням, оскільки у переважній більшості випадків товаровиробник є власником земельних ресурсів.

Також фермерські господарства відіграють важливу роль у розвитку аграрного сектору, оскільки вони забезпечують не лише продовольчу безпеку країни, а й створюють робочі місця, сприяють зростанню доходів сільського населення, залучають інвестиції у сільське господарство. Як свідчить досвід розвинених країн (США, Польщі, Китаю), ефективність аграрної галузі суттєво підвищується завдяки розвитку фермерських господарств, упровадженню кооперативних форм господарювання та агропромислової інтеграції, а також реалізації державної політики підтримки через податкові, кредитні та страхові механізми [9].

Варто наголосити на тому, що фермерське господарство як відносно невелика форма господарювання характеризується більш високою гнучкістю, стійкістю та ефективністю у порівнянні з великими аграрними компаніями, на основі чого можна виокремити основні переваги організації фермерських господарств (рисунок 1).

Рисунок 1 – Основні переваги фермерського господарства

Авторська розробка

Фермерські господарства продовжували розвиватися, зміцнюючи свої позиції серед інших форм аграрного виробництва. Вони ставали важливим чинником сталого розвитку сільських територій і сприяли економічному зростанню. Однак цей поступовий розвиток зазнав серйозних викликів із початком повномасштабного вторгнення в Україну.

Воєнні дії обов'язково супроводжуються глибокими потрясіннями – соціальними, економічними, екологічними. Сільське господарство стало однією з найбільш постраждалих галузей економіки. За оцінками Світового банку на початок 2024 року інфраструктурні збитки разом із економічними втратами у сільському господарстві за майже два роки повномасштабного вторгнення сягнули більш ніж 30 мільярдів доларів США. Збитки охоплюють руйнування або знищення сільськогосподарської техніки, обладнання, складських приміщень, поголів'я худоби та багаторічних насаджень. До цього додаються викрадені матеріально-технічні засоби, втрачена продукція, а також сільськогосподарські угіддя, що потребують відновлення. Втрати також включають зниження обсягів виробництва, незібраний урожай, підвищення собівартості та зниження цін на експортно-орієнтовані товари (пшеницю, ячмінь, кукурудзу та насіння соняшнику) [3].

Війна значно ускладнила умови діяльності фермерських господарств, спричинивши у деяких випадках руйнування інфраструктури, втрату доступу до

земель та ресурсів, а також серйозні порушення прав власності. З початком бойових дій фермери у прифронтових районах були змушені покидати власні землі через небезпеку, тоді як господарства поза зоною активних бойових дій на певний час опинилися перед необхідністю вирішувати проблеми забезпечення паливом, насінням і добривами, які стали недоступними або надмірно дорогими. Ситуація ускладнилася через те, що сільськогосподарські об'єкти, поля та інфраструктура навіть на значних відстанях від лінії фронту стали цілями ворожих ракет та БПЛА (рисунок 2). Це спричиняє значні пошкодження або повне знищення техніки, складських приміщень і обладнання, що ставить під загрозу збір, зберігання та обробку врожаю.

Рисунок 2 – Зруйновані виробничі будівлі та техніка фермерського господарства на Одещині внаслідок влучання ворожих дронів-камікадзе 22.04.2024

Джерело: [6]

За отриманими результатами загальнонаціонального опитування сільськогосподарських підприємств [4], проведеним Продовольчою та сільськогосподарською організацією ООН у 2023 році, майже дві третини (65%) фермерів зазнали труднощів у виробництві та комерціалізації продукції з початком воєнних дій, а найголовнішими проблемами було визнано обмежений доступ до палива, насіння, добрив та стабільного електропостачання. Зазначене

ще більше ускладнилося мінуванням земель, артилерійськими атаками, навмисними підпалами полів і сховищ та значними руйнуваннями, що також припадали на землі фермерських господарств. Окрім цього фермерські господарства є складовою частиною взаємопов'язаного механізму системи аграрного сектору економіки країни, тому на них так само вплинули порушення ланцюгів створення вартості та постачання, а також непередбачуваність цін. Внаслідок цього кожне четверте господарство було змушено зменшити або повністю припинити виробництво у перший рік після початку повномасштабного вторгнення [5].

На основі зазначеного, воєнні дії суттєво вплинули на функціонування фермерських господарств, не лише ускладнивши виробництво та комерціалізацію продукції, але й змінивши правове регулювання земельних відносин.

Земля сільськогосподарського призначення є ключовим ресурсом, а її надання у власність чи користування є обов'язковою умовою державної реєстрації фермерських господарств. Нормативно-правове регулювання цього процесу, закріплене у Земельному кодексі України (ЗКУ) [10] та ЗУ «Про фермерське господарство» [7], визначає порядок отримання земельних ділянок, зокрема і для ведення фермерського господарства, забезпечуючи правові гарантії. Відтак, однією із ключових передумов державної реєстрації фермерського господарства визнано факт відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) та документальне підтвердження прав на неї.

Водночас із запровадженням в Україні воєнного стану було переглянуто регулювання земельних відносин. Зокрема, з метою захисту продовольчої безпеки положеннями ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» [11] було заборонено безоплатну передачу земель державної та комунальної власності у приватну власність, надання дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі земельних

ділянок у власність та розроблення такої документації.

На період дії воєнного стану право на безоплатне отримання земельної ділянки у власність збереглося лише за громадянами України, яким на праві приватної власності належать об'єкти нерухомості на таких ділянках, оформлені згідно діючого законодавства, а також за громадянами, яким земельні ділянки були надані до 1 січня 2002 року, тобто до набрання чинності нового Земельного кодексу. В більшості випадків у зазначений період громадяни отримували земельні ділянки для ведення фермерського господарства на праві приватної власності, а також на праві постійного користування. Для цього передбачалося подання заяви до місцевої ради народних депутатів, яка ухвалювала рішення про надання ділянки, після чого розроблявся проект її відведення, на основі якого власник отримував відповідний Державний акт.

Станом на сьогодні у землевпорядній практиці найчастіше зустрічаються саме із такими випадками, коли правовстановлюючий документ на земельну ділянку для ведення фермерського господарства було отримано до 2002 року, або із випадками надання земельних ділянок у користування на праві оренди. Це вимагає детального опрацювання кожного окремого випадку з метою забезпечення відповідності документації чинним нормам законодавства та створення належних умов для подальшого функціонування фермерських господарств.

Зміни у земельному законодавстві та складні соціально-економічні умови, спричинені війною, суттєво вплинули на функціонування фермерських господарств, обмеживши їхні можливості для розвитку. Невтішна статистика щодо економічних збитків та інших негативних наслідків воєнних дій у аграрному секторі вже була наведена вище. Втім, лише після деокупації та завершення активної фази війни ми зможемо повноцінно встановити масштаби викликів, пов'язаних із відновленням сільського господарства. Незважаючи на можливу складність і тривалість цього процесу, розвиток фермерських господарств буде залишатися одним із найбільш пріоритетних напрямків, що зумовлено як внутрішніми потребами, так і світовими тенденціями.

В умовах післявоєнного відновлення економіки України фермерські господарства можуть стати ключовими драйверами трансформації аграрного сектору. Завдяки унікальним природним умовам, таким як родючі ґрунти, великі оброблювані площі та сприятливий клімат, Україна має всі передумови для розвитку сільського господарства, здатного конкурувати на міжнародних ринках. Водночас успішна реалізація окресленого потенціалу залежить від впровадження сучасних технологій, екологічно сталого використання природних ресурсів і залучення інвестицій. На тлі перелічених умов фермерські господарства, які демонструють високу гнучкість, підприємницький дух і здатність до інновацій, розглядаються як основа для зміцнення аграрного сектору економіки країни та розвитку сільських територій [12].

Важливою складовою відновлення аграрного сектору є формування дієвої державної політики, яка включатиме розширення доступу фермерів до грантів, пільгового кредитування та програм субсидій для технічного переоснащення. Додатковим джерелом фінансування стануть програми міжнародної допомоги, зокрема від Європейського Союзу, спрямовані на відбудову аграрної інфраструктури та адаптацію до вимог міжнародних ринків. Водночас самі фермерські господарства мають залучати інвестиції та використовувати внутрішні резерви для модернізації виробництва.

Україні варто враховувати світовий досвід для побудови ефективної системи підтримки фермерських господарств. Держава також має відігравати ключову роль у посередництві між виробниками та торговельними мережами, створюючи сприятливі умови для збуту продукції. Зокрема, доцільним є створення умов для збуту продукції через розвиток кооперативних структур і програм державних закупівель, що сприятиме збереженню дрібних і середніх фермерів у конкурентному середовищі.

Висновки.

Фермерські господарства навіть в умовах воєнного стану продовжують відігравати вагомую роль у забезпеченні продовольчої безпеки країни, продемонструвавши вражаючу стійкість і здатність адаптуватися до

надзвичайно складних умов. Ключовими факторами у цьому стали менша залежність від міжнародної торгівлі, локальне використання ресурсів, зокрема органічних добрив та місцевих сортів насіння, а також власне технічне забезпечення. Фермерські господарства у більшості зберегли можливість виробляти продукцію, забезпечуючи власні громади, збройні сили, волонтерські організації та внутрішньо переміщених осіб, що свідчить про їх важливу роль також і у післявоєнному відновленні країни.

Проте діяльність фермерських господарств не може повністю ігнорувати значну кількість викликів воєнного часу, серед яких найбільш очевидні – пошкодження сільськогосподарських угідь та промислово-технічної інфраструктури, нестача кваліфікованих кадрів, обмежене фінансування та економічна нестабільність. До цього додаються регіональні особливості, кліматичні умови, зміни законодавства у сфері землеустрою та інші фактори, що прямо чи опосередковано впливають на можливість ведення господарської діяльності. Подолання цих проблем вимагає комплексного підходу, що включає державну підтримку, міжнародне співробітництво та впровадження сучасних технологій у сільське господарство. Лише за умови узгоджених дій можна забезпечити стабільність та подальший розвиток фермерських господарств.

Перспективи майбутнього фермерських господарств України напряду залежить від ефективного використання земельних ресурсів, впровадження інноваційних рішень та створення сприятливого інвестиційного клімату. Особливу увагу слід приділити модернізації агровиробництва, розширенню програм підтримки малого та середнього бізнесу в аграрному секторі, а також розвитку органічного землеробства. Беручи до уваги вищезазначене, фермерські господарства мають потенціал та передумови стати основою стабільності аграрного виробництва та розвитку місцевих громад у післявоєнний період.

Література:

1. Лисенко А.М. Аграрний сектор економіки України у воєнний час: аналіз ключових тенденцій та парадигма розвитку. Україна та світ: сучасні парадигми

розвитку суспільства: кол. моногр. 2024. С. 89–113. URL: <https://doi.org/10.61718/mon> (дата звернення: 10.02.2025).

2. Добрунік Т., Кузнєцова О. Проблеми і напрямки розвитку аграрного сектору України в умовах економічної нестабільності. Економіка та суспільство. 2022. № 42. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-25> (дата звернення: 10.02.2025).

3. World Bank Group. Updated ukraine recovery and reconstruction needs assessment released. World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/02/15/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released> (дата звернення: 10.02.2025).

4. FAO. 2023. Ukraine: Impact of the war on agricultural enterprises – Findings of a nationwide survey of agricultural enterprises with land up to 250 hectares, January– February 2023. Rome. URL: <https://doi.org/10.4060/cc5755en> (дата звернення: 10.02.2025).

5. FAO. 2022. Ukraine: Impact of the war on agriculture and rural livelihoods in Ukraine – Findings of a nation-wide rural household survey, December 2022. Rome. URL: <https://doi.org/10.4060/cc3311en> (дата звернення: 10.02.2025).

6. Сили оборони півдня України. Telegram. URL: https://t.me/SJTF_Odes/8500 (дата звернення: 10.02.2025).

7. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 № 973-IV : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

8. Українське сільське господарство у воєнний час | Transnational Institute. Transnational Institute. URL: <https://www.tni.org/uk/article/ukrainian-agriculture-in-wartime?translation=uk> (дата звернення: 10.02.2025).

9. FARM HOUSEHOLDS AND THEIR ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL ECONOMY SECTOR - Economy, finances, management: topical issues of science and practical activity. SCIENTIFIC JOURNALS OF VINNITSA NATIONAL AGRARIAN UNIVERSITY. URL: <https://doi.org/10.37128/2411-4413-2019-5-2> (дата звернення: 10.02.2025).

10. Земельний кодекс України : Кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель: Закон України від 19.10.2022 № 2698-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2698-20#Text> (дата звернення: 10.02.2025).

12. Gavkalova N. Prospects for the development of the agricultural sector of ukraine in the conditions of post-war recovery. Management. 2024. Т. 38, № 2. С. 74–84. URL: <https://doi.org/10.30857/2415-3206.2023.2.6> (дата звернення: 10.02.2025).

Abstract: *The article examines the current state of farms in Ukraine in wartime, their role in ensuring the stability of the agricultural sector and prospects for development. A graphical model has been developed that reflects the advantages of farms compared to large agricultural companies, in particular in the context of flexibility and sustainability. The main challenges are analysed, in particular, the impact of military operations on land resources, infrastructure and economic activities of farms. Particular attention is paid to the land management aspects of ensuring the functioning of farms, in particular, legal regulation. The author proposes directions for further development of farming, in particular through modernisation of production, introduction of innovative technologies and state support.*

Keywords: *farming, land resources, agricultural sector of the economy, food security, agricultural development.*

Стаття відправлена: 14.02.2025 р.

© Тітова С.В., Белицький А.О.